

سخن سردبیر

«مفهوم شناسی و دلالت های راهبردی عمق استراتژیک: تأملی در خطبه ۲۷ نهج البلاغه»^۱

در دنیای امروز، مفهوم عمق استراتژیک به یکی از کلیدی‌ترین مباحث در حوزه امنیت ملی و سیاست خارجی تبدیل شده است. با توجه به تحولات سریع و تهدیدات جدید، نیاز به تعریف و کاربرد به‌روز مفهوم عمق استراتژیک احساس می‌شود. باید توجه کنیم که امروزه تهدیدها دیگر منتظر عبور از مرزها نمی‌مانند و امنیت، بیش از هر زمان، محصول کنش هوشمندانه است نه واکنش منفعلانه، بازخوانی مفاهیم بنیادین راهبردی ضرورتی گریزناپذیر است. مفهوم عمق استراتژیک یکی از آن‌هاست؛ که اگر به‌درستی فهم نشود سبب بروز آسیب‌های جدی به امنیت ملی خواهد شد. این یادداشت تلاشی است برای پیوند دادن یک تعریف تحلیلی و نواز عمق استراتژیک از اینجانب با یکی از روشن‌ترین هشدارهای راهبردی تاریخ اسلام در کلام امام علی (ع)، هشدار که نشان می‌دهد بی‌توجهی به حضور هوشمندانه و پیش‌دستانه در بیرون از مرزها که نه تنها امنیت سرزمینی، بلکه عزت و بقای ارزش‌های حیاتی یک جامعه را به مخاطره می‌اندازد. در پژوهش من مفهوم عمق استراتژیک با در نظر گرفتن ۱۴ مؤلفه حیاتی (جغرافیایی، اقتصادی، نظامی، انسانی، فرهنگی و علمی- تکنولوژیکی) تعریفی جدید ارائه شده است؛ که عبارتند از:

«مجموعه ظرفیت‌های جغرافیایی و سیاسی است که با کنترل فرایندها و فرآوری ظرفیت‌های موجود در آن بقا و امنیت ارزش‌های حیاتی مادی و معنوی یک کشور را تضمین می‌کند».

تعریف پیشنهادی از عمق استراتژیک، دو هسته کلیدی دارد:

یکی «فضا» (جغرافیایی و سیاسی) و دیگری «کنترل فرایندها و فرآوری ظرفیت‌ها» برای تضمین بقا و امنیت ارزش‌های حیاتی. یعنی عمق استراتژیک صرفاً وسعت سرزمینی و صرفاً قدرت سخت نیست؛ بلکه حاصل مدیریت فعال محیط است.

اکنون روایت امام علی (ع) دقیقاً روی همین نقطه دست می‌گذارد؛ وقتی می‌فرمایند:

«پیش از آنکه آنها با شما بجنگند، با آنها نبرد کنید»، در حال بیان یک اصل بنیادین راهبردی است که انتقال میدان تهدید از درون به بیرون را دنبال می‌کند که در واقع این همان مسئله‌ای است

۱. دکتر مجید دهقانیان، سردبیر نشریه

که در ادبیات امروز، به صورت های مختلفی بیان می شود. اما نکته ظریف تر جمله بعدی است: «هر ملتی که درون خانه خود مورد هجوم قرار گیرد، ذلیل خواهد شد».

اینجا حضرت امیرالمومنین (علیه السلام) صرفاً از شکست نظامی حرف نمی زنند بلکه از ذلت سخن می گوید. یعنی وقتی عمق دفاعی یک جامعه فروپاشد، فقط سرزمین از دست نمی رود، بلکه منزلت، اراده و ارزش های حیاتی (هم مادی و هم معنوی) آسیب می بیند. این دقیقاً با تعریف هم راستاست که امنیت ارزش ها را غایت عمق استراتژیک می داند، نه صرفاً بقای فیزیکی.

در روایت امام علی (علیه السلام)، دعوت به نبرد با شامیان واکنشی عقلانی به یک تهدید در حال شکل گیری است که اگر در بیرون مهار نشود، ناگزیر به درون نفوذ می کند. این یعنی حضور فرامرزی در منطق علوی چند ویژگی دارد:

۱. تبدیل «فضا» از یک مفهوم ایستا به پویا

به نظر می رسد حکمت علوی نشان می دهد که فضا (اعم از جغرافیایی و سیاسی) یک دارایی ثابت نیست، بلکه یک ساحت رقابتی پویا است. حفظ آن نیازمند مدیریت فعال و پیش دستانه است. «اگر شما بیرون نروید، دشمن به درون می آید»؛ دقیقاً این پویایی و رقابت بر سر اشغال و کنترل فضای استراتژیک کشور را نشان می دهد.

۲. افزودن «منزلت» به کانون تعریف

تعریف نظری ارائه شده بر امنیت ارزش های حیاتی مادی و معنوی تأکید دارد. امام علی (علیه السلام) با واژه کلیدی «ذلت»، یکی از حساس ترین و حیاتی ترین این ارزش ها، یعنی «عزت و منزلت ملی/اجتماعی» را برجسته می کند. بنابراین می توان برداشت کرد که شکست در حفظ عمق استراتژیک، تنها به معنای از دست دادن قلمرو یا منابع نیست، بلکه به معنای تحقیر هویت جمعی و فروپاشی بنیان های معنوی بقای یک کشور است.

۳. عینیت بخشی به مفهوم «کنش هوشمند»

عبارت «شب و روز، پنهان و آشکار» در کلام امام علی (علیه السلام)، تجلی عینی مفهوم نظری «کنترل هوشمندانه فرآیندها» است. این عبارت نشان می دهد که هوشمندی صرفاً صفت انتزاعی نیست، بلکه در تنوع تاکتیکی، تداوم زمانی و استفاده از همه سطوح و ابزارهای ممکن (نرم و سخت، مستقیم و غیرمستقیم) متجلی می شود.

بنابراین «پویایی اجتناب‌ناپذیر عمق استراتژیک» را می‌توان اصل راهبردی متخذ از این روایت را استخراج کرد که صرفاً یک توصیه تاکتیکی نیست؛ بلکه یک قانون بنیادین در پویایی‌های ژئوپلیتیک محسوب می‌شود. این اصل بر سه مؤلفه کلیدی و درهم تنیده استوار است؛ که درک آن‌ها برای هر بازیگر سیاسی ضروری است:

نخست، ساختنی بودن عمق استراتژیک است. این مفهوم تأکید می‌کند که عمق استراتژیک یک دارایی ثابت یا میراثی تغییرناپذیر نیست، بلکه همواره در حال شکل‌گیری، حفظ یا افول است. این دارایی حاصل فرآیندی پویا از ایجاد ساختارهای نهادی پایدار مانند نظام‌های اقتصادی مقاوم، دیپلماسی فعال و فرهنگ راهبردی، پرورش اراده ملی پیوسته و طراحی اقدامات حساب‌شده و پیش‌دستانه است. به بیان دیگر، عمق استراتژیک را باید هر روز از نو با تدبیر و تلاش ساخت و غفلت از این امر به تدریج آن را تحلیل می‌برد.

دوم، رقابتی بودن ذاتی فضای ژئوپلیتیک است. این فضا یک خلأ خنثی نیست، بلکه میدانی همیشگی فعال از نیروهای در حال تعامل و تقابل است. در این میدان، بازیگران همواره در حال کشمکش برای جذب متحدان، دفع رقبای و کنترل منابع و فرایندها هستند. یک نتیجه‌گیری اجتناب‌ناپذیر از این رقابت، اصل پر شدن خلأ استراتژیک است؛ اگر یک بازیگر در عرصه‌ای حیاتی از خودکنش مؤثری نشان ندهد، رقبا بی‌درنگ آن فضا را با کنش خود پر خواهند کرد. این امر ضرورت حضور فعال و هوشیارانه در تمامی سطوح ژئوپلیتیک را ایجاب می‌کند.

سوم، فرامرزی بودن دفاع مؤثر است. در این نگاه، مرزهای سیاسی به عنوان دیوارهای نفوذناپذیر تعریف نمی‌شوند، بلکه به مثابه مرزهای تأثیرگذاری تلقی می‌گردند. دفاع واقعی تنها با حفاظت از خط مرزی محقق نمی‌شود، بلکه مستلزم توانایی پیش‌دستی و شکل‌دهی به محیط پیرامونی است. این به معنای توانایی تأثیرگذاری بر رویدادها، متعادل‌سازی نیروها و مهار تهدیدهای نوظهور در فراسوی مرزها است، پیش از آنکه این تهدیدها انرژی و توان کافی برای رسیدن به آستانه‌ای حیاتی و تهدیدکننده تمامیت ارضی یا منافع ملی را کسب کنند.

در جمع‌بندی، این اصل سه‌گانه نشان می‌دهد که امنیت درگرو ایستایی نیست، بلکه درگرو پویایی هوشمندانه است. روایت امام علی (ع) یک «هشدار راهبردی تاریخی» است که نشان می‌دهد عمق استراتژیک، محصول کنش پیش‌دستانه، حضور فرامرزی هوشمند و کنترل پیوسته فرایندهای تهدید است و هر نظام سیاسی که این منطق را نادیده بگیرد، نه تنها امنیت، بلکه عزت و ارزش‌های حیاتی خود را از دست خواهد داد.